

Magdalena Knapek

Rafał Młyński

RYZIKO DYSLEKSJI W WARUNKACH DWUJĘZYCZNOŚCI POLSKO-OBCEJ

W STRONĘ LINGWISTYKI HUMANISTYCZNEJ

bilingwizm **interferencja** elizja

sekwencyjność epenteza

studium przypadku metateza

reduplikacja **LEAP-Q** oś paradygmatyczna

dwujęzyczność diagnoza logopedyczna

słuch fonologiczny **oś syntagmatyczna**

elizja porządek linearny języka

RYZYZKO DYSLEKSJI
W WARUNKACH DWUJĘZYCZNOŚCI
POLSKO-OBCEJ

BIBLIOTEKA „LingVariów”

Glottodydaktyka t. 29

Redaktor naukowy serii

Iwona Janowska

Magdalena Knappek

Rafał Młyński

RYZIKO DYSLEKSJI

W WARUNKACH DWUJĘZYCZNOŚCI

POLSKO-OBCEJ

W stronę lingwistyki humanistycznej

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

BIBLIOTEKA „LingVariów”
GLOTTODYDAKTYKA t. 29

Magdalena Knapek
Rafał Młyński

RYZYKO DYSLEKSJI
W WARUNKACH DWUJĘZYCZNOŚCI
POLSKO-OBCEJ

W stronę lingwistyki humanistycznej

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

Kraków 2025

Magdalena Knapiek
Uniwersytet Jagielloński
ID <https://orcid.org/0000-0002-5266-0743>
✉ magdalena.knapiek@uj.edu.pl

Rafał Młyński
Uniwersytet Jagielloński
ID <https://orcid.org/0000-0001-9069-0612>
✉ rafal.mlynski@uj.edu.pl

© Copyright by individual authors & Księgarnia Akademicka, 2025

Recenzja
dr hab. Marta Korendo, prof. UKEN

Opracowanie redakcyjne
Marta Kupińska

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8368-369-0 (druk)
ISBN 978-83-8368-370-6 (pdf)
<https://doi.org/10.12797/9788383683706>

Niniejsza publikacja została dofinansowana ze środków Wydziału Polonistyki
w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości
w Uniwersytecie Jagiellońskim

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
-----------------	---

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Dwujęzyczność jako problem badawczy

1. Ujęcia definicyjne	9
1.1. Bilingwizm	9
1.2. Osoba dwujęzyczna	10
2. Badanie osoby dwujęzycznej	12
2.1. Opis osoby dwujęzycznej	15
2.2. Psychologiczne aspekty dwujęzyczności	16
2.3. Społeczne uwarunkowania dwujęzyczności indywidualnej	22
2.4. Językowy wymiar bilingwizmu	30
3. Badania nad zagrożeniem dysleksją/dysleksją w warunkach dwujęzyczności	34

ROZDZIAŁ DRUGI

Dysleksja i ryzyko dysleksji

1. Specyficzne trudności w uczeniu się – wprowadzenie.	37
1.1. Ujęcia definicyjne – klasyfikacje ICD-10, IDC-11, DSM-5-TR, ICF	40
1.2. Klasyfikacja ICF w aspekcie diagnostycznym oraz metodologii badań logopedycznych nad ryzykiem dysleksji oraz dysleksją.	50
2. Dysleksja i ryzyko dysleksji – od pojęcia do patomechanizmów.	54
2.1. Perspektywa historyczna	54
2.2. Definicje.	64
2.3. Etiologia.	71
2.4. Objawy dysleksji	85
2.5. Ryzyko dysleksji	104
3. Przegląd badań nad dysleksją i ryzykiem dysleksji	108
3.1. Zaburzenia przetwarzania porządków linearnych w języku dzieci pięcio- i sześciolletnich	108

3.2. Język polski dzieci dyslektycznych w sytuacji ich bilingwizmu. Analiza przypadków	114
4. Diagnozowanie dysleksji i ryzyka dysleksji w perspektywie logopedycznej.	115

ROZDZIAŁ TRZECI

Lingwistyka humanistyczna w kontekście glottodydaktyki i logopedii

ROZDZIAŁ CZWARTY

Badania własne

1. Metodologia badań własnych	123
1.1. Podstawy teoretyczne	123
1.2. Standardy postępowania diagnostycznego wobec osób dwujęzycznych	127
2. Logopedia jako nauka o biologicznych uwarunkowaniach mowy i zachowań językowych.	132
3. Językoznawcza klasyfikacja błędów w dysleksji	134
4. Metodologia badawcza	135
4.1. Cel i przedmiot badań	136
4.2. Problem i luka badawcza	136
4.3. Pytania badawcze.	136
4.4. Narzędzia gromadzenia danych.	137
4.5. Metody analizy danych	138
4.6. Zarządzanie danymi i etyka badań	138
4.7. Charakterystyka grupy badawczej	138
4.8. Pilotażowe studium przypadku – chłopiec S.	139
4.9. Badanie właściwe nr 1 – studium przypadku chłopca O.	143
4.10. Badanie właściwe nr 2 – studium przypadku chłopca D.	146
4.11. Badanie właściwe nr 3 – studium przypadku chłopca IK.	150
4.12. Badanie kontrolne nr 1 – studium przypadku dziewczynki AL.	154
4.13. Badanie kontrolne nr 2 – studium przypadku dziewczynki AN.	155
4.14. Badanie kontrolne nr 3 – studium przypadku chłopca SE.	155
4.15. Badanie kontrolne nr 4 – studium przypadku dziewczynki jednojęzycznej Z.	156
4.16. Badanie kontrolne nr 5 – studium przypadku chłopca jednojęzycznego A.	156
4.17. Badanie kontrolne nr 6 – studium przypadku chłopca jednojęzycznego K.	157
5. Wnioski i dyskusja.	158
Bibliografia	169
Aneks	193
Spis ilustracji i tabel	237
Streszczenie.	239
Summary	243
Indeks osób.	245

WSTĘP

Głównym przedmiotem lingwistyki staje się nie proces językowy, nie system czy mechanizm języka, ale sam człowiek mówiący (*homo loquens*), a centralne miejsce zajmuje ukazanie związków językowego zachowania się człowieka z jego myśleniem, kulturą i rozwojem cywilizacyjnym.

Andrzej Maria Lewicki

Niniejsza monografia wyrasta z wielu inspiracji, ale wszystkie łączy jeden wspólny mianownik: człowiek i jego język – zanurzony w kulturze, relacjach, doświadczeniu i rozwoju.

Pierwszym impulsem do jej powstania były nasze prace doktorskie: *Zaburzenia porządków linearnych w języku dzieci pięcio- i sześciolletnich* (2015) oraz *Język polski dzieci dyslektycznych w sytuacji ich bilingwizmu. Analiza przypadków* (2015), zrealizowane na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem śp. Profesora Władysława Miodunki – wybitnego językoznawcy, glottodydaktyka i Mentora wielu pracowników Instytutu Glottodydaktyki Polonistycznej oraz Zakładu Logopedii UJ.

Profesor Miodunka, wierny humanistycznemu nurtowi badań językoznawczych, z zainteresowaniem podjął się opieki nad naszymi logopedycznymi rozprawami. Bliższe było mu spojrzenie na człowieka jako istotę komunikującą się w społeczeństwie i kulturze. Istotną rolę odegrała tu również jego przyjaźń z Panią Profesor Jagodą Cieszyńską-Rożek, twórczynią Metody Krakowskiej – podejścia diagnostyczno-terapeutycznego, które w centrum stawia osobę zmagającą się z zaburzeniami komunikacji.

Drugą inspiracją stało się to, czego nauczyliśmy się od naszych Mistrzów: patrzenia na bilingwizm dziecka nie jako odrębne, abstrakcyjne zjawisko społeczno-językowe, lecz jako realne doświadczenie konkretnych dzieci, które w dwóch językach poznają świat i budują własną tożsamość.

Trzecią myślą przyświecającą tej monografii było pragnienie kontynuowania badań w duchu lingwistyki humanistycznej – paradygmatu zapoczątkowanego przez Profesora Miodunkę w analizach bilingwizmu portugalsko-polskiego w Brazylii, twórczo rozwijanego także w pracach Profesor Cieszyńskiej-Rożek oraz jej współpracowników.

Ostatnią z inspiracji była potrzeba zabrania głosu w logopedycznej dyskusji dotyczącej dzieci zagrożonych dysleksją, które dorastają w warunkach dwujęzyczności polsko-ukraińskiej lub polsko-rosyjskiej. W Polsce badania w tym obszarze są wciąż nieliczne, dlatego mamy nadzieję, że niniejsza monografia stanie się jednym z opracowań wypełniających tę istotną lukę. Wybór grupy badawczej wynikał również z aktualnych realiów społecznych – obecności dużej diaspory ukraińskiej i jej udziału w polskim systemie edukacyjnym.

Podziękowania

Kształt książki, którą Czytelnik trzyma w dłoniach, zawdzięczamy wielu osobom. Pragniemy wyrazić głęboką wdzięczność naszej Recenzentce, Pani Profesor Marcie Korendo z Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, której wnikliwa lektura zaowocowała cennymi wskazówkami i sugestiami znacząco wzbogacającymi tekst.

Dziękujemy Dyrekcji Instytutu Glottodydaktyki Polonistycznej za wsparcie, motywację oraz za możliwość włączenia naszej publikacji do serii *Biblioteka Lingvariów. Glottodydaktyka*.

Słowa podziękowania kierujemy również do Komisji Wydziału Polonistyki rozpatrującej wnioski w ramach programu „Inicjatywa Doskonałości Uniwersytetu Jagiellońskiego”, za sprawą której publikacja mogła zostać wydana.

Naszą ogromną wdzięczność kierujemy także do osób, bez których proces badawczy nie mógłby się odbyć. Dziękujemy Rodzicom i Dzieciom uczestniczącym w badaniu, a także Dyrekcji i pracownikom Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej w Brzesku: Pani Dyrektor Agnieszce Chlandzie, Panu Doktorowi Wiktorowi Możginowi oraz Panu Doktorowi Grzegorzowi Zelkowi. Szczególne podziękowania kierujemy do Pani Doroty Wójcik, Dyrektora Szkoły Podstawowej nr 3 w Brzesku, za nieocenioną życzliwość i wsparcie organizacyjne.

Publikację *Ryzyko dysleksji w warunkach dwujęzyczności polsko-obcej* dedykujemy śp. Profesorowi Władysławowi Mioduncie – naszemu Nauczycielowi, Przewodnikowi i Przyjacielowi.

Magdalena Knappek
Rafał Młyński

Rozdział pierwszy

DWUJĘZYCZNOŚĆ JAKO PROBLEM BADAWCZY

1. Ujęcia definicyjne

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele eksplikacji dwujęzyczności. Niniejsza część przedstawia kilka ujęć, wybranych według osadzenia ich w kontekście – są to definicje dotyczące kryterium użycia lub kompetencji w dwóch językach, następnie te związane z rozumieniem bilingwizmu jako pewnego stanu lub procesu. Ostatni element stanowią podejścia zwracające się w stronę osoby dwujęzycznej, co ma bezpośredni związek z charakterem przeprowadzonych badań własnych.

1.1. Bilingwizm

W jednej z najwcześniejszych prac dotyczących dwujęzyczności autorstwa Leonarda Bloomfielda można znaleźć następującą definicję:

W skrajnym przypadku nauki języka obcego osoba posługująca się nim staje się tak biegła, że nie da się jej odróżnić od rodzimych użytkowników języka. W przypadku, gdy tej doskonałej nauce języka obcego nie towarzyszy utrata języka ojczystego, skutkuje to dwujęzycznością, czyli kontrolą dwóch języków podobną do tej, jakie mają osoby mówiące w tym języku (1933: 55-56).

Propozycja amerykańskiego lingwisty ulokowana jest w rozumieniu dwujęzyczności jako pewnego stanu, który wynika z doskonałej znajomości języka obcego i jego nauki. Bloomfield wskazuje na rozpatrywanie bilingwizmu w kontekście *kryterium biegłości językowej*, w tym wypadku takiej samej jak u natywnego użytkownika języka.

Kryterium biegłości językowej zastosował Maximilian Braun, pisząc, iż dwujęzyczność to „kompletne i równe opanowanie dwóch języków” (za: Skutnabb-Kangas,

1981: 82). Einar Haugen rozumiał bilingwizm jako stan wynikający z procesu nauki. Jest on „różnego zaawansowania, ale zaczynającego się od momentu, gdy ktoś zaczyna produkować pełne, sensowne wypowiedzi w jednym języku i prowadzi do stanu i poziomu umiejętności, pozwalającego uznać osobę za rodzimą w więcej niż jednym środowisku językowym” (Haugen, 1953: 7). Haugen, podobnie jak Braun i Bloomfield, rozpatrywał dwujęzyczność w perspektywie *kryterium biegłości językowej* (w jego przypadku – wysokiej) (Haugen, 1953).

Bilingwizm jako stan, ale dodatkowo z uwzględnieniem w nim sprawności językowych i swobody ich użycia, a także posługiwania się idiomatyką obu języków zaproponował Claude Hagège (za: Wróblewska-Pawlak, 2004: 26). Powiązanie dwujęzyczności z biegłością w sprawnościach językowych i dodatkowo w podsystemach można również znaleźć u Johna McNamary (za: Błasiak, 2011: 30).

Dość powszechnie cytowaną jest definicja dwujęzyczności autorstwa Ewy Lipińskiej (2003: 115). Według badaczki bilingwizm to

opanowanie dwu języków w takim stopniu, jak społecznie ekwiwalentni ich jednojęzyczni nosiciele, czyli ambilingwizm. Polega na umiejętności posługiwania się wszystkimi sprawnościami w języku ojczystym i drugim oraz na częstym używaniu obydwu języków w różnych sytuacjach i z różnymi uczestnikami aktu komunikacji. Jest to zazwyczaj nietrwały stan, mający związek z emigracją lub pobytem za granicą, co implikuje bliski kontakt z danym językiem i kulturą, umożliwiającą osobiste ich doznawanie.

Lipińska zajęła się fenomenem bilingwizmu z pozycji glottodydaktyka, kierując się w jego rozumieniu w stronę osiągnięcia wysokich kompetencji we wszystkich sprawnościach. Ważną obserwacją Lipińskiej jest stwierdzenie, iż dwujęzyczność to faktycznie stan, ale nietrwały, dynamiczny.

1.2. Osoba dwujęzyczna

We współczesnych badaniach bilingwizmu widoczny jest również kierunek humanistyczny, mówiący o *osobie dwujęzycznej*. To podejście widoczne jest u François Grosjeana, który stwierdził, iż taki człowiek „używa dwóch języków (bądź dialektów) w codziennym życiu” (2008: 10; 2012: 22). Francuski badacz w swojej eksplikacji zwrócił się w stronę kryterium użycia, podobnie jak Jagoda Cieszyńska, pisząc: „za osobę dwujęzyczną uznaje się kogoś równorzędnie używającego dwóch języków” (2006a: 25).

Ciekawą propozycję wysunęła Carol Myers-Scotton. Skoncentrowała się ona na sprawności mówienia, twierdząc, iż „być dwujęzycznym oznacza możliwość mówienia w dwóch lub więcej językach” (2006: 3). Myers-Scotton zwróciła także uwagę, że użycie języków przez daną osobę uzależnione jest od sytuacji komunikacyjnej, interlokutora oraz presji społecznej (zob. Błasiak, 2011: 31-32).

Taka sama perspektywa widoczna jest w szerokiej definicji Grosjeana i Bernarda Py. Jej autorzy odwołali się do rozumienia osoby dwujęzycznej jako używającej

języków, posiadającej kompetencję dwujęzyczną, która jest unikatową, indywidualną konstrukcją (Ligara, 2016). Człowiek bilingwalny uzależniony jest od kontekstu. Grosjean i Py stwierdzają, iż osoba bilingwalna to

w pełnym tego słowa znaczeniu osoba komunikująca się, posiadająca taką samą kompetencję komunikacyjną jak jednojęzyczny [użytkownik – przyp. M.K. i R.M.]. Posługuje się ona raz jednym, raz drugim językiem lub też oboma naraz jako mową dwujęzyczną, w zależności od sytuacji, poruszanego tematu, interlokutora, funkcji danej interakcji itp., komunikując się równie skutecznie jak osoba jednojęzyczna. Jednakże kompetencje językowe, jakie posiada osoba dwujęzyczna w obu językach, nie są takie same ani całkowicie podobne do tych, jakimi dysponują jednojęzyczni. Zmiany środowiska, potrzeb, sytuacji sprawiają, że dwujęzyczny musi zrestrukturyzować swoje kompetencje w obu językach; niektóre nie będą już miały racji bytu, inne staną się niezbędne i rozwiną się. Oba systemy dopasują się do siebie podczas okresu przejściowego, a następnie ustabilizują się w nową językową konfigurację: dwujęzyczny będzie nadal w pełnym tego słowa znaczeniu osobą komunikującą się, dostosowaną do swoich nowych potrzeb i swojej nowej tożsamości (Grosjean, Py, 1991: 36, za: Wróblewska-Pawlak, 2004: 29-30).

Powyższa eksplikacja wpisuje się w koncepcję dwujęzyczności dynamicznej, będącej odpowiedzią na konieczność komunikowania się w różnym czasie, kontekście i z różnymi interlokutorami (García, 2009: 56-57; García, Kleifgen, 2010: 44; Chumak-Horbatsch, 2012: 54).

W literaturze przedmiotu można także odnaleźć koncepcje lokujące osobę bilingwalną w układzie szerszym niż językowy. Jedną z autorek, która podjęła ten temat, była Tove Skutnabb-Kangas:

Osoba dwujęzyczna potrafi funkcjonować w dwóch (lub więcej) językach, zarówno w społecznościach jednojęzycznych, jak i dwujęzycznych, zgodnie z wymaganiami społeczno-kulturowymi stawianymi przez te społeczności lub przez samą osobę w stosunku do kompetencji komunikacyjnych i poznawczych. Działa na tym samym poziomie, co rodzimi użytkownicy języka i potrafi pozytywnie identyfikować się z obiema (lub wszystkimi) grupami językowymi (i kulturami) lub ich częściami (1984: 90, za: Hoffmann, 1991: 26).

Uwikłanie jednostki bilingwalnej w sytuację nie tylko językową, ale również społeczną i psychologiczną, przedstawił też Władysław Miodunka: „[dwujęzyczność – przyp. M.K. i R.M.] to zespół problemów, które stają przed mówiącymi zmuszonymi do stosowania w jednej części komunikacji takiego języka, który nie jest akceptowany na zewnątrz (ich grupy), a w drugiej części – języka oficjalnego lub języka ogólnie akceptowanego” (2003: 69; por. także 1990; 2006). Wallace Lambert podkreślił również w kontekście osoby dwujęzycznej aspekt emocjonalnej więzi z „innym miejscem” i „inną grupą” (w domyśle – językową), a także przynależności do dwóch grup

etnolingwistycznych, z którymi jest jednakowo zintegrowana: „have social and emotional connections with some *other* place and some *other* group. (...) bilingual can be said to have the potential of belonging comfortably to both ethnolinguistics groups and to be a well-integrated person as a consequence” (1981: 4).

Autorzy powyższych definicji *osoby dwujęzycznej* postulują posługiwanie się w odniesieniu do niej kryterium użycia dwóch języków, przy braku określania biegłości językowej. Dzięki temu zabiegowi można ująć osobę bilingwalną w zindywidualizowanej perspektywie dynamicznego fenomenu, jakim jest dwujęzyczność.

2. Badanie osoby dwujęzycznej

Wspomniany wcześniej Grosjean w swojej monografii *Studying Bilinguals* (2008) przedstawił dwa paradygmaty badania osób dwujęzycznych – tzw. jednojęzyczny i dwujęzyczny.

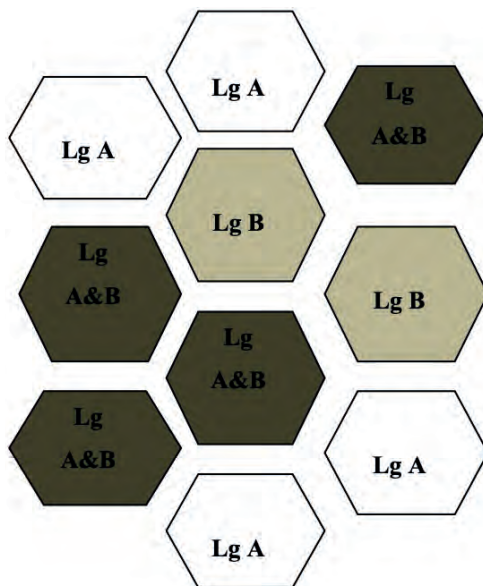
Jednojęzyczny opis wyrasta z przekonania, iż kompetencje językowe osoby bilingwalnej są prostą sumą sprawności przynależnych do obu języków. Postrzega się tym samym taką jednostkę jako dysponującą izolowanymi kompetencjami. Sprawności językowe osób dwujęzycznych były testowane jak monolingwalne, jednak nie uwzględniały takich zmiennych jak indywidualne potrzeby językowe oraz różne funkcje użycia języków. Dodatkowo odnoszenie do umiejętności osób dwujęzycznych norm jednojęzycznych wpływało na postrzeganie dzieci bilingwalnych jako tych posiadających niepełną kompetencję. Grosjean zwrócił uwagę, iż przyjęcie jednojęzycznej perspektywy w badaniach bilingwizmu skłania do rozumienia go jako swoistego wyjątku lub specyficznego fenomenu.

Francuski badacz zdecydowanie podkreślił znaczenie dwujęzycznego, holistycznego opisu osób dwujęzycznych, co wpisuje się w jego oraz Py definicję przywołaną w poprzednim rozdziale: „dwujęzyczni to nie dwie osoby jednojęzyczne w jednej, ale zróżnicowany i kompetentny użytkownik języka” (Grosjean, 2008: 13). Paradygmat holistyczny traktuje osobę dwujęzyczną jako jednostkę posiadającą kompetencje w obu językach lub tzw. trzecim systemie, będącym konfiguracją dwóch systemów językowych. Grosjean zauważył również społeczne czynniki warunkujące użycie konkretnego języka lub obu języków. W badaniach tego typu przydatna jest metodologia socjolingwistyczna. Marzena Błasiak stwierdziła:

Badając dwujęzyczność poszczególnych jednostek, od razu można zauważyć, że w zależności od dziedziny osoby te będą używać L1 i/lub L2. Poza sposobem przyswajania języka pierwszego/podstawowego i języka drugiego/innego równie ważne w badaniach nad dwujęzycznością są czynniki, które determinują użycie języka i jego styl. Do takich czynników należą przede wszystkim (...) domeny życia. Na sposób posługiwania się językiem wpływa też odbiorca komunikatu, miejsce, kontekst i kanał przekazu (ustny

bądź pisemny). (...) Należy jednak pamiętać, że nowe sytuacje, nowe środowiska i nowi interlokutorzy są przyczyną nowych lingwistycznych potrzeb w obu językach (Błasiak, 2011: 56).

Aktualnie do najważniejszych domen językowych zalicza się rodzinę, znajomych, religię, edukację, pracę oraz cyberprzestrzeń (zob. Fishman, 1972; 2000: 82-99; Dębski, 2009). Odzwierciedleniem tej sytuacji jest tzw. zasada komplementarności, którą można przedstawić za pomocą rysunku:

Rys. 1. Zasada komplementarności. Domeny, w których osoba dwujęzyczna używa języka A lub B bądź obu języków jednocześnie

Źródło: Grosjean, 2008: 23.

Francuski naukowiec tak wyjaśnił istotę zasady komplementarności: „Dwujęzyczni zazwyczaj przyswajają język i używają go do różnych celów, w różnych domenach, w kontaktach z różnymi ludźmi. Różne aspekty życia często wymagają różnych języków” (Grosjean, 2008: 23). Elementy przedstawionego wykresu symbolizują domeny osoby dwujęzycznej. W czterech z nich jednostka używa tylko języka A, w dwóch tylko języka B, natomiast w czterech posługuje się oboma językami naprzemiennie. Powiązanie z określonymi domenami powoduje, iż osiągnięta biegłość językowa jest zależna od językowych potrzeb bilingwalnej osoby i często jest dla nich specyficzna. Kolejna konsekwencja zasady komplementarności to fakt, że jednostka dwujęzyczna nie jest uznawana przez innych za idealnego tłumacza. Zdarza się bowiem, iż w niektórych domenach występują u niej braki w słownictwie, frazach czy stylistyce. Dodatkowo można zauważyć trudności w posługiwaniu się kompetencją kulturową. Zasada komplementarności powoduje

również, że osoba dwujęzyczna, doświadczając nowych sytuacji, styczności z nowymi interlokutorami oraz nowymi funkcjami językowymi, dokonuje tzw. restrukturyzacji swojej bilingwalnej kompetencji językowej. Zmiany mogą dotyczyć np. wzrostu stopnia znajomości i użycia sprawności językowych, a nawet fosylizacji jednego z języków.

Dwujęzyczna perspektywa badań nad bilingwizmem proponuje porównywanie osób jednojęzycznych i dwujęzycznych przy uwzględnieniu:

- struktury i organizacji dwóch kompetencji językowych w umyśle bilingwalnej osoby,
- struktury i organizacji współdziałających ze sobą kompetencji językowych,
- aktywacji języka (języków) w zależności od tego, czy interlokutor jest jednojęzyczny, czy dwujęzyczny,
- lingwistycznych i psycholingwistycznych aspektów produkcji i percepcji tzw. mowy bilingwalnej.

Grosjean w swojej monografii wyraźnie podkreślił status mowy osób bilingwalnych w analizach poświęconych dwujęzyczności indywidualnej. Stanowi ją określony sposób mówienia, uzależniony od interlokutora, kontekstu sytuacyjnego, kanału komunikacyjnego (mowa lub pismo) oraz tematu rozmowy. W trakcie komunikacji osoba mogąca posługiwać się dwoma językami wybiera jeden z *trybów komunikacji* (ang. *language mode*):

- monolingwalny, wtedy osoba dwujęzyczna dezaktywuje jeden z języków (jednak niecałkowicie),
- bilingwalny, gdy osoba dwujęzyczna aktywuje języki A i B.

Komunikując się z osobą jednojęzyczną, osoba dwujęzyczna wybiera model monolingwalny, kontrolując zapożyczenia oraz przełączanie kodów językowych, co prowadzi do dezaktywacji jednego z języków (jednak niecałkowitej). Mogą się natomiast pojawiać mimowolne interferencje, zachodzące na poziomie fonologicznym, morfologicznym i semantycznym. Interakcja dwóch osób dwujęzycznych powoduje pełną aktywację języka A (nazywanego bazowym, podstawowym lub pierwszym) oraz stopniową języka B. Skutkuje to pojawieniem zapożyczeń, interferencji z języka B oraz przełączaniem kodów (Błasiak-Tytuła, 2012: 84-85; Grosjean, 2008: 17-19; zob. też Błasiak, 2011: 437- 445 oraz Błasiak-Tytuła, 2013).

W przypadku dwujęzyczności dzieci (zwłaszcza będącej wynikiem emigracji) Grosjean podkreślił znaczenie czasu potrzebnego na przyswajanie języka oraz dziecięcej motywacji do kontaktu z drugim językiem: „Czas jest czynnikiem kluczowym, podobnie jak potrzeba i motywacja: dziecko musi odczuwać konieczność uczenia się nowego języka i być do tego zmotywowane” (2008: 20). Pomijanie tych czynników często prowadzi do określania dzieci mianem *półjęzycznych*, a występujące trudności bywają zaliczane do językowych deficytów.

Postulując holistyczną analizę osób dwujęzycznych jako wiodącą perspektywę badawczą, wspomniany badacz zaznaczył, iż pozwoli to na językoznawczą analizę, uwzględniającą współdziałanie kompetencji językowych. Badaniom zostaną poddane również zachowania językowe osób dwujęzycznych w domenach, które wymagają

STRESZCZENIE

RYZIKO DYSLEKSJI W WARUNKACH DWUJĘZYCZNOŚCI POLSKO-OBCEJ

W stronę lingwistyki humanistycznej

Monografia *Ryzyko dysleksji w warunkach dwujęzyczności polsko-obcej. W stronę lingwistyki humanistycznej* stanowi interdyscyplinarne opracowanie poświęcone specyfice funkcjonowania językowego dzieci dwujęzycznych zagrożonych dysleksją. Autorzy łączą perspektywę logopedyczną, językoznawczą, psychologiczną oraz glottodydaktyczną, sytuując badania w nurcie lingwistyki humanistycznej – koncepcji, w której centralne miejsce zajmuje dziecko jako podmiot komunikacji zanurzony w kulturze, doświadczeniu i środowisku społecznym. Publikacja wpisuje się w najnowsze tendencje badawcze dotyczące dwujęzyczności polsko-obcej, zaburzeń przetwarzania językowego oraz diagnostyki specyficznych trudności w uczeniu się, oferując jednocześnie rozwiązania terapeutyczne dla praktyki logopedycznej.

Pierwsza część książki stanowi syntetyczne i pogłębione omówienie najważniejszych ujęć definicyjnych bilingwizmu, poczynając od klasycznych typologii, poprzez współczesne koncepcje psycholingwistyczne, aż po modele oparte na podejściu holistycznym. Autorzy analizują osobę dwujęzyczną jako jednostkę funkcjonującą w określonych warunkach językowych, społecznych, kulturowych i edukacyjnych. W tej części podjęto także temat badań nad zagrożeniem dysleksją w warunkach bilingwizmu – zjawiska, które mimo rosnącej obecności w polskiej szkole dzieci z Ukrainy, nadal pozostaje słabo rozpoznane w polskiej logopedii.

Drugi rozdział stanowi teoretyczne opracowanie pojęć dysleksji i ryzyka dysleksji, z wykorzystaniem klasyfikacji ICD-10, ICD-11, DSM-5-TR oraz ICF. Autorzy podkreślają wykorzystanie klasyfikacji ICF w diagnostyce logopedycznej – podejścia funkcjonalnego, umożliwiającego ocenę dziecka w kontekście realnych zadań edukacyjnych, a nie wyłącznie zaburzeń językowych. Szczególną uwagę poświęcono patomechanizmom zaburzeń linearnego przetwarzania informacji, które w literaturze logopedycznej wiązane są z błędami syntagmatycznymi i paradygmatycznymi w mowie, czytaniu

i pisaniu. Rozdział kończy przegląd najnowszych badań dotyczących dysleksji i ryzyka dysleksji w populacji dzieci jedno- i dwujęzycznych, z uwzględnieniem polskich badań nad zaburzeniami przetwarzania porządków linearnych.

Trzecia część monografii opisuje badania własne autorów przeprowadzone wśród dzieci ukraińsko-polskojęzycznych zagrożonych dysleksją oraz w grupach kontrolnych: dzieci dwujęzycznych bez ryzyka oraz dzieci jednojęzycznych z ryzykiem dysleksji. Analiza objęła świadomość fonologiczną, czytanie i pisanie w języku polskim i – w miarę możliwości – w języku ukraińskim. Zastosowano narzędzia LEAP-Q, klasyfikacje ICF, ICD-10, ICD-11 i DSM-5-TR, analizę błędów syntagmatycznych i paradygmatycznych oraz jakościowe studia przypadków. Ujęcie to umożliwiło wieloaspektową analizę zachowań językowych dzieci i ich funkcjonowania w dwóch systemach językowych.

Wyniki badań wykazały, że u dzieci dwujęzycznych zagrożonych dysleksją dominują błędy charakterystyczne dla zaburzeń linearnego przetwarzania: błędy syntagmatyczne (metatezy, elizje, epentezy, reduplikacje) oraz paradygmatyczne (substytucje). Zjawiska te występowały zarówno w języku polskim, jak i ukraińskim, co potwierdza, że ryzyko dysleksji ma charakter nadrzędny wobec bilingwizmu i ujawnia się niezależnie od używanego języka.

Analiza porównawcza ujawniła czytelne różnice ilościowe między grupami: dzieci zagrożone dysleksją – zarówno jedno-, jak i dwujęzyczne – popełniały znacznie więcej błędów niż ich rówieśnicy bez ryzyka. Największe trudności dotyczyły zadań wymagających pamięci fonologicznej – szczególnie zapamiętywania pseudosłów – co dodatkowo potwierdza zaburzenia linearnego przetwarzania języka. W czytaniu u dzieci z ryzykiem dysleksji dominowała prawopółkulowa strategia dekodowania tekstu, przejawiająca się licznymi substytucjami.

Wnioski autorów podkreślają konieczność prowadzenia diagnozy logopedycznej dzieci dwujęzycznych w obu językach – zgodnie z postulatem bilingwalnej ewaluacji funkcjonującym w literaturze przedmiotu. Wyniki wskazują również, że terapia logopedyczna powinna obejmować zarówno kompensację zaburzeń linearnego przetwarzania, jak i naukę czytania i pisania w języku edukacyjnym i dziedzicznym.

Monografia wpisuje się w nurt badań nad bilingwizmem i zaburzeniami komunikacji językowej. Autorzy potwierdzili, iż osoby dwujęzyczne powinny być podmiotem badań zorganizowanych według metodologii logopedycznej, przy wsparciu perspektywą społeczną i kulturową. Takie podejście zgodne jest z paradygmatem klasyfikacji ICF.

Zastosowanie holistycznej perspektywy pozwala na traktowanie dziecka dwujęzycznego jako jednostki o unikatowej konfiguracji językowej, społecznej i kulturowej. Publikacja wskazuje potrzebę dalszych badań nad dwujęzycznością dzieci z Ukrainy, szczególnie w zakresie logopedii.

Praca stanowi wkład w polską literaturę dotyczącą ryzyka dysleksji w warunkach dwujęzyczności. Dzięki połączeniu analiz teoretycznych, szczegółowych studiów

przypadków oraz nowoczesnych narzędzi diagnostycznych książka dostarcza zarówno nowej wiedzy naukowej, jak i praktycznych rekomendacji dla logopedów, nauczycieli, psychologów i pedagogów pracujących z dziećmi dwujęzycznymi.

Słowa kluczowe: dysleksja, ryzyko dysleksji, dwujęzyczność

SUMMARY

THE RISK OF DYSLEXIA IN POLISH-FOREIGN BILINGUALISM

Towards Humanistic Linguistics

The monograph “The Risk of Dyslexia in Polish-Foreign Bilingualism. Towards Humanistic Linguistics” is an interdisciplinary study devoted to the specifics of language functioning in bilingual children at risk of dyslexia. The authors combine speech therapy, linguistic, psychological, and language teaching perspectives, situating their research within the field of humanistic linguistics – a concept in which the child, as a subject of communication immersed in culture, experience, and social environment, occupies a central place. The publication is in line with the latest research trends in Polish-foreign bilingualism, language processing disorders, and the diagnosis of specific learning difficulties, while offering therapeutic solutions for speech therapy practice.

The first part of the book provides a synthetic and in-depth discussion of the most important definitions of bilingualism, ranging from classical typologies, through contemporary psycholinguistic concepts, to models based on a holistic approach.

The authors analyze bilingual individuals as entities functioning in specific linguistic, social, cultural, and educational conditions. This section also addresses research on the risk of dyslexia in bilingualism – a phenomenon that, despite the growing presence of Ukrainian children in Polish schools, remains poorly recognized in Polish speech therapy.

The second chapter is a theoretical study of the concepts of dyslexia and dyslexia risk, using the ICD-10, ICD-11, DSM-5-RT, and ICF classifications. The authors emphasize the use of the ICF classification in speech therapy diagnosis – a functional approach that allows for the assessment of a child in the context of real educational tasks, and not only language disorders. Particular attention is paid to the pathomechanisms of linear information processing disorders, which in speech therapy literature are associated with syntagmatic and paradigmatic errors in speech, reading, and writing. The chapter concludes with a review of the latest research on dyslexia and the risk of dyslexia in monolingual and bilingual children, including Polish research on linear order processing disorders.

The third part of the monograph describes the authors' own research conducted among Ukrainian-Polish-speaking children at risk of dyslexia and in control groups: bilingual children without risk and monolingual children at risk of dyslexia. The analysis covered phonological awareness, reading and writing in Polish and, where possible, in Ukrainian. The LEAP-Q tools, ICF, ICD-10, ICD-11, and DSM-V classifications, syntagmatic and paradigmatic error analysis, and qualitative case studies were used. This approach enabled a multifaceted analysis of the children's linguistic behavior and their functioning in two language systems.

The results of the study showed that bilingual children at risk of dyslexia predominantly make errors characteristic of linear processing disorders: syntagmatic errors (metathesis, elision, epenthesis, reduplication) and paradigmatic errors (substitutions). These phenomena occurred in both Polish and Ukrainian, confirming that the risk of dyslexia is superior to bilingualism and manifests itself regardless of the language used.

A comparative analysis revealed clear quantitative differences between the groups: children at risk of dyslexia – both monolingual and bilingual – made significantly more errors than their peers without risk. The greatest difficulties concerned tasks requiring phonological memory – especially memorizing pseudowords – which further confirms linear language processing disorders. In reading, children at risk of dyslexia predominantly used a right-hemisphere strategy for decoding text, manifested by numerous substitutions.

The authors' conclusions emphasize the need to conduct speech therapy assessments of bilingual children in both languages, in accordance with the principle of bilingual evaluation found in the literature on the subject. The results also indicate that speech therapy should include both compensation for linear processing disorders and learning to read and write in the language of education and the inherited language.

The monograph is part of the current research on bilingualism and language communication disorders. The authors confirmed that bilingual individuals should be the subject of research organized according to speech therapy methodology, supported by a social and cultural perspective. This approach is consistent with the ICF classification paradigm.

The use of a holistic perspective allows bilingual children to be treated as individuals with a unique linguistic, social, and cultural configuration. The publication reveals the need for further research on bilingualism in children from Ukraine, especially in the field of speech therapy.

The work contributes to Polish literature on the risk of dyslexia in bilingualism. By combining theoretical analyses, detailed case studies, and modern diagnostic tools, the book provides both new scientific knowledge and practical recommendations for speech therapists, teachers, psychologists, and educators working with bilingual children.

Keywords: dyslexia, risk of dyslexia, bilingualism

Niniejsza książka stawia w centrum uwagi dziecko dwujęzyczne narażone na specyficzne trudności w uczeniu się. Autorzy umieszczają swoje rozważania w obrębie lingwistyki humanistycznej, rozwijanej przez Profesora Władysława T. Miodunkę, w ramach badań nad bilingwizmem polsko-obcym. Punktem wyjścia jest tu zjawisko dwujęzyczności rozpatrywane nie jako teoretyczny konstrukt, lecz jako konkretna sytuacja życiowa dzieci funkcjonujących pomiędzy dwoma językami i dwiema kulturami. Autorzy pokazują, jak specyficzne trudności w uczeniu się ujawniają się w obu kodach językowych, a jednocześnie dowodzą, że ryzyko dysleksji jest zjawiskiem nadrzędnym wobec bilingwizmu – niezależnym od tego, którym językiem dziecko się posługuje.

Monografia wnosi istotny wkład do badań nad dysleksją i ryzykiem dysleksji, wykorzystuje klasyfikacje diagnostyczne (ICD-11, DSM-V, ICF) oraz koncepcje lingwistyczne oparte na analizie błędów syntagmatycznych i paradygmatycznych. Zastosowanie wspomnianych klasyfikacji oraz kwestionariusza LEAP-Q pozwala spojrzeć na dziecko nie tylko przez pryzmat deficytów, lecz przede wszystkim jego funkcjonowania w środowisku szkolnym i społecznym. Autorzy przekonują, że rzetelna diagnoza dziecka dwujęzycznego musi obejmować oba języki – edukacyjny i odziedziczony – oraz uwzględniać kontekst biografii językowej. Szczególnie cennym elementem książki są studia przypadków dzieci ukraińsko-polskojęzycznych zagrożonych dysleksją, zestawione z danymi dzieci dwujęzycznych bez trudności oraz dzieci jednojęzycznych z ryzykiem dysleksji. Analiza jakościowa i ilościowa ujawnia nie tylko typowe wzorce błędów, ale także podkreśla rolę pamięci fonologicznej, świadomości fonologicznej i strategii dekodowania tekstu. Autorzy wskazują, które zjawiska wynikają z zaburzeń linearnego przetwarzania języka, a które są efektem kontaktu dwóch systemów językowych.

Ryzyko dysleksji w warunkach dwujęzyczności polsko-obcej to lektura ważna i aktualna – szczególnie w kontekście rosnącej liczby dzieci ukraińskich w polskich szkołach. Książka jest adresowana do logopedów, nauczycieli, psychologów, pedagogów oraz wszystkich osób zajmujących się edukacją i terapią dzieci dwujęzycznych. To również propozycja dla badaczy zainteresowanych lingwistyką humanistyczną, bilingwizmem i specyficznymi trudnościami w uczeniu się.

„Integracja perspektywy logopedycznej, językoznawczej i glottodydaktycznej jest wartościowa i może przyczynić się do rozwoju narzędzi diagnostycznych i praktyk terapeutycznych uwzględniających profil bilingwalny dziecka. Dla językoznawstwa praca wnosi użyteczny aparat deskrypcyjny błędów i zaburzeń linearności”.

z recenzji dr hab. Marty Korendo, prof. UKEN

